

УДК 340.12

В. Б. Ковальчук

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
(Національний університет "Острозька академія")*

ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Численні наукові публікації про громадянське суспільство та інтерес наукової спільноти до питань формування і розвитку в Україні інститутів громадянського суспільства, в першу чергу, викликані тими політичними і економічними процесами, що відбуваються в нашій державі за останні роки. Разом з тим, дуже часто міркування про громадянське суспільство є ідеалістичними за своєю суттю і в багатьох аспектах не торкаються, на наш погляд, реалій сучасного українського суспільства, яке перебуває лише на початковій стадії становлення інститутів громадянського суспільства, та вироблення нової, ефективної моделі відносин між народом та державною владою. Не останню чергу в цьому процесі (враховуючи специфіку України як посттоталітарної держави) відіграє державна влада, під впливом якої в останнє десятиліття робляться спроби (імітації) створення "зверху" (в традиції далекій від класичних канонів) у країні громадянського суспільства.

Цей феномен змушує ще раз звернути увагу на проблему співвідношення громадянського суспільства та державної влади, через з'ясування правової природи цих двох суспільних явищ. І хоча на перший

погляд сфера їх інтересів діаметрально протилежна (так, сферою громадянського суспільства є приватні права, в той час як держави – публічні, які неминуче пов'язані з обмеженням особистої свободи), вони все ж перебувають в тісному, постійному взаємозв'язку. Це й не випадково, оскільки лише пошук компромісу між приватним та публічним, свободою та владою, дає змогу цим двом суспільним утворенням бути найбільш ефективними. Кінцевим результатом цього компромісу є поява демократичної, правової держави, яка є найкращою формою вираження інтересів як окремої особи, так і суспільства загалом.

На наш погляд, громадянське суспільство не можна трактувати як антитезу державі, оскільки, громадянське суспільство не можливе без демократичної, правової держави, так само як і демократична, правова держава не можлива без громадянського суспільства. Адже саме в громадянському суспільстві формуються суспільні інтереси, які в ідеалі являються свого роду "матерією" на якій будується державна влада [1, с. 5]. Такий взаємозв'язок, в першу чергу, зумовлений правовою природою цих двох суспільних явищ. Так, громадянське суспільство є результатом еволюції суспільства в якому панувала "боротьба приватних, індивідуальних інтересів, війна всіх супроти всіх" [2, с. 225], до самоврядного об'єднання індивідів, які сповідують певну систему основоположних правових принципів (свобода, справедливість, рівність, гуманізм та інші). Так само і держава – продукт розвитку організації необмеженої "влади авторитету" до "авторитету правомірної влади".

Не вдаючись у детальний аналіз різноманітних інтерпретацій громадянського суспільства, яке часто розглядають як: "незалежні від держави громадські організацій, так званий "третій сектор"; "соціальну структуру, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій";

▪ Про правову природу громадянського суспільства та державної влади / В. Б. Ковальчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kvbtdiv.pdf>.

"сукупність груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес в суспільстві" і т. інше, про що багато написано в спеціальній науковій літературі, зупинимося на правовій природі цього явища.

На наше переконання, в основі будь-якого громадянського суспільства лежать система цінностей. В якості ключових цінностей громадянського суспільства виступає свобода як умова і спосіб людської самореалізації, яка обтяжена мірою персональної відповідальності та право як міра справедливості.

Громадянське суспільство є джерелом життєвої сили для свободи, його творчий хаос дає людині шанс жити, не стоячи з простягнутою рукою перед державою й іншими силами [3, с. 62]. Громадянське суспільство як сфера добровільних особистих, соціальних та економічних відносин і структур, відокремлених від державних установ, забезпечує простір свободи для своїх членів. Так, завдяки створенню незалежних структур сили і впливу воно стає необхідним засобом підтримання ідеї обмеженого урядування. Тому прагнення зберегти свободу, поза всяким сумнівом, і інтегрує людей у громадянське суспільство [4, с. 27].

У межах громадянського суспільства свобода проявляється не так, як у межах держави, де людина заявляє про себе як істота пасивна, безпорадна, оскільки вона об'єкт уваги і маніпулювання, піклування і покарання. У громадянському суспільстві людина заявляє про себе як автономна, суверенна особа. Вона рівна серед рівних, оскільки люди об'єднуються між собою за власним волевиявленням і логічно передбачити, що вони самі виробляють ціннісні орієнтири, норми та правила, яким мають намір слідувати.

Якщо в суспільстві відсутня свобода або вона не оцінюється належним чином, то там і не має умов для виникнення та становлення

▪ Про правову природу громадянського суспільства та державної влади / В. Б. Ковальчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kvbtdiv.pdf>.

громадянського суспільства. Особливість громадянського суспільства полягає в тому, що його не можна створити штучно, там де відсутня реальна свобода і її адекватне сприйняття, де відсутнє розуміння її цінності. Громадянське суспільство можна ініціювати "зверху", але не можна створити директивними наказами, оскільки в основу громадянського суспільства покладено динамізм економіки та політики. Однак, це породжує ілюзію, що авторитарній системі все підвладно, що на основі абсолютного управління економікою та ринковими відносинами можна створити і громадянське суспільство. За формою можливо і можна, але тільки не за змістом. Динамічна економіка і політика несумісні з тотальною централізацією влади. Громадянське суспільство як спільність вільних людей передбачає певну дистанцію між економікою та політикою, базисом і надбудовою. Онтологічною основою громадянського суспільства виступає, перш за все, ринок і його відносини, держави – політика і її відносини. Однак, наскільки економічні відносини потребують політичного і правового закріплення, настільки можливий і навіть необхідний "симбіоз" громадянського суспільства та держави. Без такої єдності людина втрачає свою інтегративну цілісність, а суспільство перетворюється в механічний конгломерат людей, натовп [5, с. 30].

Реалізація особистої свободи нерозривно пов'язана з демократичною, правовою державою. В її межах свобода розвивається в чотирьох напрямках, що дозволяє розуміти її як: 1) незалежність від свавілля з боку інших; 2) існування гарантованих основних прав, які обмежують монополію державної влади; 3) право на співучасть в справах держави, тобто право на участь в прийнятті рішень; 4) реалізацію індивідуального самовизначення на основі законів, свободу вибору і прийняття рішень,

свободу самому визначати своє життя відповідно до власних уявлень про щастя і його сенс [6, с. 117].

Іншою цінністю громадянського суспільства, яка нерозривно пов'язана з свободою, є ідея права як міра справедливості. Сучасне громадянське суспільство це не лише суспільство вільних індивідів, але й суспільство побудоване на правомірних (справедливих) відносинах. Визнання зв'язку між правом та справедливістю є складовою європейської правової традиції починаючи з Античності. Так, ще з часів римського права відомі висловлювання: *in omnibus, maxime tamen in jure aequitas spectanda est* – в усіх справах, особливо в праві слід пам'ятати про справедливість; *est autem ius a iustitia, sicut a matre sua, ergo prius fuit iustitia quam ius* – право породжене справедливістю як матір'ю, оскільки справедливість передувала праву. І у нас є всі підстави вважати справедливість в якості відправної точки для права, оскільки подібно добру чи істині, справедливість – абсолютна, тобто, це цінність, яку не можна вивести з ніякої іншої цінності.

Справедливість є певним моральним мінімумом, який люди повинні визнавати як борг одного щодо іншого [6, с. 44]. Саме тому справедливість – це та соціальна обов'язковість, на яку люди не лише сподіваються, але й вимагають, саме її вони винні один одному [7, с. 39]. Мабуть, з цих причин люди реагують на несправедливість протестами та обуреннями. Доброзичливість, співчуття та солідарність починається там, де виконані ці вимоги, де люди дотримуються справедливості. Отже, справедливість можна вважати фундаментальною цінністю громадянського суспільства.

В сучасному світі дедалі більше поширюється уявлення про первинність справедливості серед всіх інших властивостей соціальних інститутів: "Справедливість – це перша чеснота суспільних інститутів, так

само як істина – перша чеснота системи думки" – стверджує Дж. Ролз [8, с. 19]. Учений сформулював два принципи які покладені в основу цих інститутів ("базисних структур суспільства"). Відповідно до першого з них – кожна людина має право на свободу, яка суміщається зі свободою інших людей. Згідно з другим – соціальна і економічна нерівність мають бути організовані так, щоб: а) від них можна було б очікувати переваги для всіх; б) доступ до статусів і посад був відкритий для всіх [8, с. 66]. При цьому Дж. Ролз підкреслює, що перший принцип справедливості (принцип свободи), має пріоритет перед другим принципом (принцип відмінності).

Справедливість як фундаментальна цінність громадянського суспільства одночасно постає і основним критерієм легітимності права та державної влади. З огляду на це виникла теза про те, що "закон є хороший тому, що справедливий, а не він справедливий тому, що хороший" [9, с. 157]. Так само і державна влада є легітимною лише за умови, якщо вона справедлива. На думку О. Хьоффе лише легітимні право і держава можуть застосовувати примус і обмежувати свободу. Примус є справедливим, вказує вчений, якщо він приносить дистрибутивну користь кожній конкретній людині [10, с. 43]. При цьому, обов'язок підкорення щодо державної влади морально обґрунтований лише в тій мірі, в якій під ним розуміють добровільно прийняте окремою людиною зобов'язання. Це правило можна сформулювати у вигляді наступного конституційного принципу: "Джерелом всієї влади є кожний окремий громадянин" [10, с. 282].

Таким чином, в основі виникнення сучасного громадянського суспільства лежать фундаментальні цінності – свобода та справедливість, які є основоположними принципами права, навколо яких об'єднуються люди на добровільних засадах. Громадянське суспільство – це спільнота

людей з високим рівнем індивідуальної і колективної правової свідомості, в якому ідея права набуває як глибокого осмислення, так і практичного втілення.

Громадянське суспільство – це також наявність самоврядних об'єднань, діяльність яких спрямована на захист прав та свобод людини та громадянина. Саме такий інституційний підхід є сьогодні домінуючим у правовій теорії. Так, у своєму визначенні громадянського суспільства О. Петришин характеризує останнє як "сукупність добровільно сформованих громадських інституцій, котрі діють на самоврядних засадах у межах конституції та законів, за посередництвом яких індивіди реалізують свої основні невід'ємні права і свободи". Виходячи з цього визначення громадянське суспільство має наступні характерні властивості: а) його інститути обумовлені безпосередніми життєвими інтересами і потребами людей; б) воно відображає встановлення елементарного соціального взаємозв'язку між індивідами; в) воно має власну організаційну структуру, реально функціонує через певні громадянські інституції; г) інститути громадянського суспільства формуються добровільно і функціонують на засадах самоврядування; д) громадянське суспільство є найбільш адекватним середовищем формування й ефективного здійснення правових норм, а тому й виступає належним підґрунтям становлення та функціонування демократичної правової державності.

Доречно сказати, що в останні роки у вітчизняному правовому лексиконі все частіше з'являється поняття "громадянське суспільство" поряд з таким категоріями як: "державна", "права людини", "демократія", "конституціоналізм". Показовим є те, що в першому проекті Конституції України 1996 року містився окремий розділ "Громадянське суспільство і держава", який однак не ввійшов до тексту Основного Закону. Важливо

відзначити, що в Законі України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" від 1 липня 2010 року в статті 5, законодавець чітко визначив засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства.

Повертаючись до питання правової природи громадянського суспільства, важливо зазначити, що відповідно до інституціонального розуміння цього явища, основою будь-якого громадянського суспільства є незалежні самоврядні інститути, до яких найчастіше відносять: політичні партії (на першому етапі свого становлення, поки ще не стали частиною політичної системи держави), недержавні громадські організації, ЗМІ, профспілки, релігійні організації, навчально-освітні заклади, місцеве самоврядування. Подібний перелік інститутів, окрім політичних партій, визначений на рівні нормативно-правових актів України. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976, під інститутами громадянського суспільства слід розуміти громадянські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Отже, базовим елементом громадянського суспільства є його незалежні самоврядні інститути, які в процесі взаємодії з органами державної влади виконують ряд важливих легітимуючих функцій як всередині суспільства, так і в процесі його взаємодії з органами державної влади. По-перше, інститути громадянського суспільства виступають гарантами непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, служать опорою у їх можливому протистоянні з державною

владою. По-друге, громадянське суспільство є засобом самовиразу громадян, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів. По-третє, інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли мати руйнівний характер і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування державної влади. По-четверте, ці інститути виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів і завдяки цьому кожна група отримує шанс "бути почутою на горі" владної піраміди. По-п'яте, інститути громадянського суспільства здійснюють ефективний контроль за формуванням та функціонуванням органів державної влади, встановлюючи межі їх компетенції. По-шосте, за допомогою незалежних самоврядних інститутів громадянське суспільство має можливість безпосередньо впливати на процес прийняття важливих для суспільства та держави рішень, включаючи і законотворчість.

Ще однією складовою громадянського суспільства є система правових норм, які регулюють взаємовідносини між людьми всередині цього суспільства, закріплюють правові основи функціонування громадянських інститутів та встановлюють чітку процедуру взаємовпливу громадянського суспільства на державу і, навпаки, держави на громадянське суспільство.

Таким чином, громадянське суспільство – це суспільство в якому існують чітко визначені, впорядковані відносини між людьми, які знаходять своє закріплення як в традиціях і звичаях народу, так і в нормах позитивного законодавства. Дотримання останніх зумовлене не стільки страхом перед можливістю застосування санкцій з боку держави у разі їх невиконання, скільки завдяки визнання громадянами їх морального

авторитету. Саме таке ставлення до правової норми стає можливим за умови безпосередньої участі народу в правотворчому процесі.

Це також норми які визначають правовий статус інститутів громадянського суспільства. Рівень розвитку останніх значною мірою залежить від рівня їх правового забезпечення. Однією з основних проблем, що ускладнюють ефективність процесу взаємодії громадських інститутів та органів державної влади, є відсутність достатньої законодавчої бази, яка б чітко визначала права, обов'язки та гарантії діяльності як інститутів громадянського суспільства, так і органів державної влади.

Разом з тим, це й норми, які закріплюють справедливу, демократичну процедуру взаємодії громадянського суспільства та держави, яка, зокрема, гарантує: активну участь громадян в прийнятті важливих для суспільства та держави рішень, включаючи правотворчу діяльність; можливість здійснення громадянського контролю за органами державної влади та судовий захист будь-якого порушеного права особи, а також право на судове оскарження дій адміністративних органів.

Таким чином, виходячи з правової природи громадянського суспільства можна сформулювати наступне визначення цього поняття – *це союз вільних індивідів, які об'єдналися навколо основоположних правових принципів і в організований спосіб за допомогою самоврядних інститутів обстоюють свої права та свободи у відносинах з органами державної влади на основі системи правових норм та справедливої, демократичної процедури.*

Як зазначалося вище, громадянське суспільство тісно взаємодіє з державною владою (державою), яка за своєю природою є також правовим явищем. Відносини владарювання всередині суспільства набувають статусу державно-владних завдяки праву. Державна влада – це завжди

правомірна влада, вона виникає, функціонує і змінюється за участі права. Натомість право – система норм (правил поведінки), які сформувалися в процесі тривалих відносин між людьми і стали загально визнаними завдяки їх морального визнання, і набули формального вираження через вольові рішення зовнішнього авторитету (держави). Як влучно зазначив Д. Валадес: "Влада та право йдуть рука в руку. Влада стає легітимною через право, тоді як право стає ефективним через владу" [11, с. 44].

Правову природу державної влади можна проаналізувати через процедуру її виникнення та розвитку, цілі, які вона визначає як пріоритетні, та основні властивості.

Владні відносини – це вольові відносини між людьми, засновані на пануванні одних над іншими. Вони виникають всередині суспільства і є невід'ємною частиною його життя. В цьому сенсі процес владарювання є природним станом суспільного життя, він притаманний як первісному суспільству, де панувала влада авторитету, так і суспільству, об'єднаному навколо організації публічної влади (держави), через яку був заявлений авторитет влади. Чи не в першу чергу цей авторитет був забезпечений завдяки позитивному праву, тому ресурсу, який забезпечував вирішення тих завдань, що виходили за межі можливостей кожного окремого індивіда чи його сім'ї.

Процес еволюції владарювання від влади авторитет до авторитету правомірної влади у своїй правовій теорії проаналізував Р. Ієрінг. Вчений, зокрема, виділяв три рівні владарювання. Найбільш примітивна форма владарювання – індивідуальне веління, яке є свого роду одноразовим розпорядженням, що втрачає свою силу після його виконання, воно не має силу закону і тому не може бути застосоване в аналогічних чи подібних ситуаціях. Індивідуальне веління породжує ряд незручностей для влади і

▪ Про правову природу громадянського суспільства та державної влади / В. Б. Ковальчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kvbtdiv.pdf>.

змушує її перебувати в постійній дії, віддаючи постійно нові накази в кожній конкретній ситуації. Таке владарювання є першою логічною сходинкою до правової норми.

На наступному рівні владарювання здійснюється за допомогою односторонньої обов'язкової норми. Із запровадженням права, влада переходить в "стан спокою" і стає більш ефективною, оскільки правова норма заміняє тисячі індивідуальних велінь. Відповідно із таким процесом пов'язані значні вигоди: економія сил та часу, полегшення праці та ін. Ці вигоди, як зазначає вчений, є настільки очевидні, що власний інтерес спонукає владу замінити менш досконалу форму індивідуального веління, на більш досконалу форму абстрактного веління, тобто форму права. Владарювання засноване на односторонній правовій нормі передбачає, що виконання цієї норми є обов'язковим лише для того, на кого спрямована ця норма, а не для того, хто її творить. Таке владарювання є характерним для деспотії, державного режиму, який заснований на абсолютній, беззаперечній владі деспота, який зберігає за собою право знехтувати закони і змінювати їх, коли вони виявляються для нього незручними. При такому державному стані державна влада не може вважатися правомірною, а суспільство бути правосвідомим.

Найвищий рівень владарювання заснований на двосторонній обов'язковій силі правової норми, таке владарювання передбачає, що державна влада визнає прийняті нею правові норми обов'язковими і для самої себе. Саме наведена умова забезпечує правомірний характер державної влади, оскільки "Хто узгоджує свої дії з вимогами права або закону, той діє правомірно, законно, легально, в протилежному випадку – протиправно, протизаконно, нелегально..." [12, с. 307]. Це стосується як державної влади, так і підданих.

Як впливає з правової теорії Р. Ієрінга, держава посідає домінуюче місце щодо права: по-перше, право зобов'язане державі не лише своїм походженням, але й способом існування; по-друге, право є фактично тотожним закону; по-третє, право зводиться до сукупності примусових норм і є "політикою влади". Подібним чином вчений вирішує проблему необхідності правового обмеження державної влади. Таке обмеження в жодній мірі не пов'язане з волею підданих, а є вольовим рішенням влади, яка вбачає в цьому власний інтерес. Тобто йдеться не стільки про обмеження, скільки про самообмеження.

З таким трактуванням правової природи державної влади можна погодитися лише частково, зокрема в тому пункті, що і на етапі виникнення, і на етапі становлення держава нерозривно пов'язана з правом, як нормативним регулятивом відносин між публічною владою та суспільством. Однак, не слід забувати, що виникнення права в першу чергу пов'язане з суспільними відносинами, які існували і в додержавному стані, не говорячи вже про невідчужувані, невід'ємні права, які на більш зрілій стадії розвитку суспільства та держави сформувалися у вигляді основоположних принципів міжнародного права, які аж ніяк не завдячують своїй появі волі держави.

Виходячи з багатовікової європейської традиції правотворення та державотворення можна констатувати, що як право, так і держава є результатом тривалого, творчого пошуку консенсусу між людьми, який полягає, з одного боку, у відмові всього суспільства і кожного учасника суспільного договору від "права на все", і спільного визнання прав, які є невід'ємною, не відчуженою частиною життя людини. З другого боку – це добровільна відмова кожної окремої людини від частини своїх прав і делегування їх представникам всенародно обраної влади у вигляді

▪ Про правову природу громадянського суспільства та державної влади / В. Б. Ковальчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kvbtdiv.pdf>.

повноважень, в тому числі на застосування сили. Це, свого роду, творчий експеримент, який поставлений з метою легітимації права та державної влади.

Зважаючи на те, що право і держава мають однакове суспільне походження, вони мають і єдину ціль. Ціль права – формування справедливого суспільства, в якому кожен індивід захищений в своїх правах. У той самий час ціллю держави є реалізація права, тобто забезпечення колективних та особистих прав людини, де пріоритетними вважаються останні. Така ціль знайшла свій практичний вимір у діяльності сучасної демократичної, правової держави.

Безумовно, не можна заперечувати можливість виникнення суперечностей між правом та державною владою, адже в реальному житті існує багато прикладів неправової (несправедливої) державної влади. Однак, ці приклади в жодному випадку не є доказом того, що цілі державної влади та права є протилежними, а це лише свідчення свавільного застосування права в інтересах тих, хто зосередив владу в своїх руках на зразок того, як це було в додержавному стані. Саме така державна влада, яка розглядає право не як мету своєї діяльності, а лише як засіб досягнення мети, приречена бути, відповідно до висловлювання Августина Блаженного, "зграсю розбійників".

На правову природу державної влади вказують і її основні властивості (те, що є невід'ємним від неї, що складає її конкретну сутність), зокрема – легітимність та легальність.

Так, фундаментальною властивістю як права, так і держави є їх легітимність. Лише визнання громадянами приписів права та держави легітимними, а не тільки законними, є запорукою їх ефективності. Тому, на думку О. Хьоффе, який розглядає легітимність через поняття

справедливість, легітимною є не будь-яка держава, як і закони які вона приймає, а лише ті, які є справедливими [10, с. 9].

Легітимність є категорією яка вказує на цінність права та держави, на те, чи є вони справедливим або принаймні такими, що є більш справедливими, ніж несправедливими. Легітимність лише теоретично є абсолютною цінністю, оскільки слід розуміти, що в реальному житті її досягти не можливо, так само як не можливо досягти ситуації, коли жоден нормативний акт, жодне політичне рішення органів державної влади не викликало б найменшого сумніву суспільства стосовно їх справедливого характеру. Для того, щоб не бути нелегітимними, державна влада, як і прийняті нею закони повинні бути максимально справедливими щодо більшості громадян, які є лояльними до чинної влади і якомога менш несправедливими до нелояльної меншості. За такої умови межею, переступивши яку державна влада перестає бути справедливою, можуть вважатися невід'ємні, невідчужувані права людини.

Разом з тим, що легітимність є категорією, яка відноситься в першу чергу до сфери аксіології, оскільки вказує на справедливий характер держави та права, їй притаманний і нормативний елемент. Тому виконання наказів чинної влади (чи у вигляді конкретних приписів, чи у формі абстрактних законів), може здійснюватися як через внутрішнє переконання громадян в їх справедливості, так і через страх зазнати санкцій у разі їх невиконання. Громадяни сприймають легітимну державну владу одночасно і як справедливу, і як законну.

Легітимація – це процес визнання громадянським суспільством державної влади легітимною, який передбачає хоча б мінімальний консенсус між владою та народом. Процес легітимації завжди пов'язаний з

активною позицією громадянського суспільства, яка проявляється або в підтримці політики чинної влади, або у діях спрямованих проти неї.

Таким чином, легітимність – це одна з фундаментальних властивостей державної влади в демократичній, правовій державі, яка проявляється у визнанні громадянським суспільством порядку конституювання та функціонування чинної влади справедливим та законним, що має результатом готовність громадян діяти відповідно до встановлених державою приписів та норм [13, с. 200].

Ще однією властивістю державної влади, яка вказує на її правову природу є легальність. Як право, так і державна влада знаходять своє формальне (юридичне) вираження в законах. Легальність є такою ж невід'ємною властивістю публічної влади як і легітимність, тому знехтувати нею, навіть заради "ідеалів справедливості", неприпустимо. Зневажливе ставлення до законів як з боку самої влади, так і з боку громадянського суспільства може призвести до правового нігілізму та зневаги влади загалом. Престиж законів, як зазначає М. Козюбра, падає разом з престижем влади [14, с. 3]. За будь-яких обставин державна влада повинна бути сильною і залишати за собою монополію на право застосовувати насильство, а це можливо здійснювати лише за допомогою чинного законодавства. Навіть у ситуації, коли в державі панує політична нестабільність у вигляді конфлікту політичних програм та ідеологій, потрібна сила, яка б за допомогою вольових рішень, підкріплених авторитетом закону, врегулювала цей конфлікт. Хто здатен впроваджувати право в життя, той доводить тим самим, що він покликаний встановлювати право. І, навпаки, в кого немає достатньої влади і сили захистити права та свободи людини від посягання інших, в того немає і права наказувати їй [15, с. 97].

▪ Про правову природу громадянського суспільства та державної влади / В. Б. Ковальчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kvbtdiv.pdf>.

Лише за умови, якщо більшість суспільства свідома того, що політичні рішення та закони чинної державної влади, за допомогою яких вони втілюються в життя, є несправедливими щодо них, ідея справедливості може стати тією силою, яка здатна призвести до зміни політичного режиму, так само, як і до зміни конституції та інших нормативних актів. Однак і в цій ситуації основним завданням будь-якої революційної влади є відродити і підтримати порушену революцією повагу до закону. Це основне завдання, оскільки лише шляхом відтворення законності революційна влада здатна захистити власну легітимність.

В зв'язку з цим, постає питання співвідношення легітимності та легальності. Ці дві властивості державної влади, як ми зазначали, тісно взаємопов'язані між собою, однак вони не можуть розглядатися як тотожні. В багатьох випадках ми стаємо свідками такого феномену, коли легітимність та легальність не співпадають, тобто коли легальна влада є нелегітимною, чи навпаки, – коли на початку свого становлення нелегальна влада є легітимною. В цьому сенсі можна навести позицію Б. Краснова, який пояснює виникнення подібної ситуації через нетотожність сфер політичної та юридичної взаємодії суб'єктів владних відносин [16, с. 82]. Приблизно так само зазначену проблему розв'язує В. Чіркін, який вказує на те, що легітимність досить часто не має відношення до закону, а іноді суперечить йому. Процес легітимації не обов'язково формальний, і навіть частіше неформальний, засобами якого державна влада набуває властивостей легітимності [17, с. 66].

Однак, ситуація неспівпадіння легітимності та легальності є характерною лише для недемократичних режимів. За умови демократичних політичних режимів така ситуація якщо й можлива, то лише в короткотривалій політичній перспективі, оскільки громадянське

▪ Про правову природу громадянського суспільства та державної влади / В. Б. Ковальчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kvbtvdv.pdf>.

суспільство завжди має гарантовані правом інституційні можливості змінити нелегітимну владу на легітимну, або принаймні наближену до легітимної, тобто таку, що заслуговує довіри більшості членів суспільства. В правовій демократичній державі легітимність державної влади може включати і, як правило, включає її легальність [17, с. 70-71].

Отже, ми вважаємо, що можна погодитися з тезою про те, що державна влада за своєю природою є не лише суспільно-політичне але й правове явище. В зв'язку з цим визначення поняття "державна влада" може мати наступну редакцію – *це вид соціальної влади, що виражається у системі публічно-політичних, вольових (владарювання – визнання) відносин, які виникають між органами та посадовими особами держави (які наділенні владними повноваженнями) і фізичними та юридичними особами, що в своїй основній масі є суб'єктами громадянського суспільства (які делегують першим свої повноваження) на основі права (справедливості) та закону.*

Таким чином, підсумовуючи все вище зазначене можна дійти висновку, що правова природа громадянського суспільства та державної влади обумовлює їх тісний взаємозв'язок. Так, за безпосередньої участі громадянського суспільства державна влада перетворюється з влади авторитету в легітимну організацією публічної влади, натомість, за сприяння державної влади громадянське суспільство еволюціонує від суспільства в якому панує свавілля, "війна всіх супроти всіх" до суспільства в основі якого лежать правомірні відносини між людьми, правопорядок та законність.

Список використаних джерел

1. Грудицына Л. Ю., Петров С. М. Гражданское общество, народ и власть: концептуальное понимание и российская специфика / Л. Ю. Грудицына, С. М. Петров // Государство и право. – 2012. – № 6. – С. 5-15.
2. Гегель Г. В. Философия права / Г. В. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
3. Дарендорф Р. После 1989. Мораль, революция и гражданское общество. Размышление о революции в Европе: Пер. с англ. / Р. Дарендорф. – М. : Ad Marginem, 1998. – 272 с.
4. Речицкий В. Свобода и государство / В. Речицкий. – Х. : Фолио, 1998. – 144 с.
5. Гражданское общество: истоки и современность / Под ред. И. И. Кальнова, И. Н. Лопушанского. – СПб. : Юридический центр "Пресс", 2006. – 492 с.
6. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): Монографія / С. П. Погребняк. – Х. : Право. – 240 с.
7. Гьофе О. Демократія в умовах глобалізації: Пер. з нім. / О. Гьофе. – К. : ППС-2002, 2007 – 436 с.
8. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск, 1995. – 536 с.
9. Харт Х. Л. А. Концепція права / Х. Л. А. Харт ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1998. – 236 с.
10. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе ; пер. с нем. Вл. С. Малахова. – М. : Изд-во "Гнозис" ; Ред.-издат. группа "Логос", 1994. – 328 с.

11. Валадес Д. Контроль над властью / Д. Валадес. – М. : Идея-Пресс, 2006. – 248 с.
12. Иеринг Р. Цель в праве / Р. Иеринг // Избранные труды : в 2 т. – СПб. : Изд-во Р. Асланова "Юридический центр "Пресс", 2006. – Т. I. – С. 87-436.
13. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці: монографія / В. Б. Ковальчук. – К. : Логос, 2011. – 392 с.
14. Козюбра М. Конституційний ідеалізм та конституційний нігілізм як прояви дефіциту правової культури / М. Козюбра // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2006. – Т. 53. – С. 3-7.
15. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух. – М., 2004. – 240 с.
16. Краснов Б. Теория власти и властных отношений / Б. Краснов // Социально-политический журнал. – 1994. – № 3. – С. 80-92.
17. Чиркин В. Е. Легализация и легитимизация государственной власти / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 1995. – №8. – С. 65-73.

Ковальчук В. Б.

Про правову природу громадянського суспільства та державної влади

В статті розглядається питання взаємозв'язку між громадянським суспільством та державною владою. На основі теоретико-правового аналізу автор робить висновок, що громадянське суспільство не можна трактувати як антитезу державі, оскільки громадянське суспільство не можливе без демократичної, правової держави, так само як і демократична, правова держава не можлива без громадянського суспільства. Адже саме в

громадянському суспільстві формуються суспільні інтереси, які в ідеалі являються свого роду "матерією" на якій будується державна влада

Ключові слова: громадянське суспільство, державна влада, легітимність державної влади

Ковальчук В. Б.

О правовой природе гражданского общества и государственной власти

В статье затрагивается вопрос взаимосвязи между гражданским обществом и государственной властью. На основе теоретико-правового анализа автор приходит к выводу, что гражданское общество нельзя трактовать как антитезу государству, поскольку гражданское общество не возможно без демократического, правового государства, равно как и демократическое, правовое государство не возможно без гражданского общества. Ведь именно в гражданском обществе формируются общественные интересы, которые в идеале представляются своего рода "материей" на которой строится государственная власть

Ключевые слова: гражданское общество, государственная власть, легитимность государственной власти

Kovalchuk V. B.

About legal nature of civil society and state authority

In the article the issue about interrelation of civil society and state authority is engaged. On the basis of theoretic and juristic analysis the author arrives at conclusion that civil society cannot be rendered as antithesis to the state whereas civil society is impossible without democratic, legal state as well as democratic, legal state is impossible without civil society. Indeed, just in civil society public

interests are being formed, that theoretically are in their own way the "materia" on which state authority are being built

Key words: civil society, state authority, legitimacy of the State power